

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

ΑΡΧΕΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Β' ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ

Θεωρητικής Κατεύθυνσης

ΑΡΧΕΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
Β' ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΑΡΧΙΚΗΣ ΕΚΔΟΣΗΣ

Συγγραφείς: Στέλιος Βιρβιδάκης, Καθηγητής Πανεπιστημίου Αθηνών
Βασίλης Καρασμάνης, Καθηγητής Ε.Μ.Π.
Χαρινέλα Τουρνά, Δρ. Φιλ., Καθηγήτρια Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Επιτροπή κρίσης: Βάσω Κιντή, Επίκουρη Καθηγήτρια Πανεπιστημίου Αθηνών
Ζωή Αντωνοπούλου, Σχολική Σύμβουλος
Χριστίνα Σακελλίου, Καθηγήτρια Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης

Υπεύθυνη για το Π.Ι.: Χριστίνα Βέικου, Σύμβουλος Π.Ι.
Συνεργάτις: Δέσποινα Μωραΐτου, Δρ. Φιλ., Φιλολόγος αποσπασμένη στο Π.Ι.

Γλωσσική επιμέλεια: Μαιρίτα Κλειδωνάρη

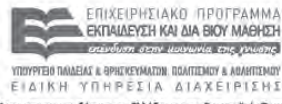
Εξώφυλλο: **Ρενέ Μαγκρίτ**, *Η ανθρώπινη κατάσταση*, 1935. Η πραγματικότητα και η αναπαραγωγή της αναμειγνύονται. Η θάλασσα και η αμμουδιά συνεχίζονται στο καβαλέτο, σχεδόν χωρίς διαχωριστική γραμμή.

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΕΠΑΝΕΚΔΟΣΗΣ

Η επανέκδοση του παρόντος βιβλίου πραγματοποιήθηκε από το Ινστιτούτο Τεχνολογίας Υπολογιστών & Εκδόσεων «Διόφαντος» μέσω ψηφιακής μακέτας, η οποία δημιουργήθηκε με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ / ΕΠ «Εκπαίδευση & Διά Βίου Μάθηση» / Πράξη «ΣΤΗΡΙΖΩ».

Ευρωπαϊκή Ένωση
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ & ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ
Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης

ΕΣΠΑ
2007-2013
Πρόγραμμα για την ανάπτυξη
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο

Οι αλλαγές που ενσωματώθηκαν στην παρούσα επανέκδοση έγιναν με βάση τις διορθώσεις του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου.

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΑΘΛΗΤΙΣΜΟΥ

Στέλιος Βιρβιδάκης Βασίλης Καρασμάνης Χαρινέλα Τουρνά

Η συγγραφή και η επιμέλεια του βιβλίου πραγματοποιήθηκε υπό την αιγίδα του Παιδαγωγικού Ινστιτούτου

ΑΡΧΕΣ
ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
Β' ΤΑΞΗ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ
ΘΕΩΡΗΤΙΚΗ ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΞΕΚΙΝΩΝΤΑΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΑΠΟΡΙΑ	7
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ : Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ	8
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ : ΒΑΣΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ	13
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ : ΚΛΑΔΟΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ	18
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ : ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΑ	23
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ : ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΑ	28
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	30
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΚΑΤΑΝΟΩΝΤΑΣ ΤΑ ΠΡΑΓΜΑΤΑ	31
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ: ΓΛΩΣΣΑ ΚΑΙ ΛΟΓΟΣ	32
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ: ΛΕΞΕΙΣ, ΝΟΗΜΑ ΚΑΙ ΚΑΘΟΛΙΚΕΣ ΕΝΝΟΙΕΣ	35
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ: ΤΙ ΕΙΝΑΙ Η ΑΛΗΘΕΙΑ;	42
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ: ΛΟΓΙΚΗ ΚΑΙ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ	49
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ: ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΙΚΗ ΛΟΓΙΚΗ	53
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	58
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: ΑΝΑΖΗΤΩΝΤΑΣ ΤΗ ΓΝΩΣΗ	59
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ: ΤΟ ΕΡΩΤΗΜΑ ΓΙΑ ΤΗ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ	60
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ: ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΟΥ ΟΡΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ	72
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ: ΘΕΩΡΙΕΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΗΓΗ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ	79
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ: ΤΑ ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΑ ΤΗΣ ΓΝΩΣΗΣ	88
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	91
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: ΔΙΕΡΕΥΝΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΕΠΙΣΤΗΜΗ	93
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ: ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, ΓΝΩΣΗ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΗ	94
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ: Η ΕΠΙΔΡΑΣΗ ΤΟΥ ΕΜΠΕΙΡΙΣΜΟΥ	99
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ: ΤΙ ΠΡΕΠΕΙ ΝΑ ΕΙΝΑΙ Η ΕΠΙΣΤΗΜΗ Ή ΤΙ ΕΙΝΑΙ;	105
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ: ΕΠΙΣΤΗΜΗ, ΤΕΧΝΙΚΗ, ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ	110
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	114
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΑΝΑΚΑΛΥΠΤΟΝΤΑΣ ΤΟΝ ΝΟΥ	115
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ: ΕΙΣΑΓΩΓΗ ΣΤΗ ΜΕΤΑΦΥΣΙΚΗ	116
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ: ΝΟΥΣ ΚΑΙ ΣΩΜΑ - ΔΥΪΣΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ	121
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ: ΝΟΥΣ ΚΑΙ ΣΩΜΑ - ΜΟΝΙΣΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ	124
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ: ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑΣ	130
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ: ΤΕΧΝΗΤΗ ΝΟΗΜΟΣΥΝΗ	134
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	139
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΞΙΟΛΟΓΩΝΤΑΣ ΤΗΝ ΠΡΑΞΗ	140
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ : ΑΝΑΖΗΤΗΣΗ ΚΡΙΤΗΡΙΟΥ ΗΘΙΚΗΣ ΟΡΘΟΤΗΤΑΣ	141

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ : ΑΠΟΡΙΕΣ ΚΑΙ ΕΝΣΤΑΣΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗ ΔΥΝΑΤΟΤΗΤΑ ΗΘΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ ΚΑΙ ΠΡΑΞΗΣ	150
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ : Η ΔΙΚΑΙΟΛΟΓΗΣΗ ΤΗΣ ΗΘΙΚΗΣ ΣΤΑΣΗΣ ΖΩΗΣ	159
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ : ΠΡΑΚΤΙΚΕΣ ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΤΟΥ ΗΘΙΚΟΥ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΥ	163
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	167
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 7: ΟΡΙΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ	168
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ : ΜΟΡΦΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΙΝΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΩΝ	169
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ : ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΣΥΜΒΟΛΑΙΟ ΚΑΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΕΙΕΣ	174
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ : ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΕΣ ΑΞΙΕΣ ΣΤΗ ΘΕΩΡΙΑ ΚΑΙ ΣΤΗΝ ΠΡΑΞΗ	181
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	188
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 8: ΘΑΥΜΑΖΟΝΤΑΣ ΤΟ ΩΡΑΙΟ	190
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ : ΦΥΣΗ, ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΑΙΣΘΗΤΙΚΗ ΕΜΠΕΙΡΙΑ	191
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ : ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΝΤΙΛΗΨΕΙΣ ΓΙΑ ΤΗΝ ΤΕΧΝΗ	193
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ : Η ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΗΣ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ	206
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ : ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ	213
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΕΜΠΤΗ : ΣΥΝΟΛΙΚΗ ΘΕΩΡΗΣΗ ΤΗΣ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΙΚΗΣ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑΣ - Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΗΣ ΤΕΧΝΗΣ ΓΙΑ ΤΗ ΖΩΗ ΜΑΣ	217
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	219
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 9: ΜΙΛΩΝΤΑΣ ΓΙΑ ΤΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟ	221
ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ: ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	222
ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ: ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΞΙΕΣ	227
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΡΙΤΗ: ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΠΡΟΟΔΟΥ	233
ΕΝΟΤΗΤΑ ΤΕΤΑΡΤΗ: ΑΝΘΡΩΠΟΣ ΚΑΙ ΦΥΣΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ	240
ΑΝΑΚΕΦΑΛΑΙΩΣΗ	246
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΟΝΟΜΑΤΩΝ	247
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΩΝ ΟΡΩΝ	277

Τι είναι φιλοσοφία;

Μερικές φορές, όταν δεν είμαστε απορροφημένοι από τις καθημερινές μας ασχολίες και βρίσκουμε λίγο χρόνο να παρατηρήσουμε ήρεμα τα πράγματα γύρω μας και μέσα μας και να στοχαστούμε πάνω στη σημασία τους, συνειδητοποιούμε ότι θα 'πρεπε να μας απασχολήσει σοβαρά το ίδιο το γεγονός ότι υπάρχουμε και βρισκόμαστε μέσα στον κόσμο. Σε μια τέτοια περίπτωση αυτά που συνήθως θεωρούμε αυτονόητα, σχετικά με τον εαυτό μας, τους άλλους ανθρώπους και τα πράγματα, το ότι γεννηθήκαμε και μεγαλώσαμε, το ότι ο ήλιος ανατέλλει και δύει κάθε μέρα, το ότι οι λέξεις έχουν κάποιο νόημα, ξαφνικά μας προκαλούν έκπληξη και θαυμασμό (απορία). Αυτός ο θαυμασμός δείχνει πως έχουμε υιοθετήσει μια φιλοσοφική στάση. Τότε μας γεννιούνται παράξενα ερωτήματα, που θυμίζουν αυτά που κάποτε διατυπώνουν τα παιδιά: Ποιος είμαι στ' αλήθεια; Από πού έρχομαι και πού πηγαίνω; Γιατί υπάρχει ο κόσμος; Ποιος τον δημιούργησε; Τι είναι ο χώρος και τι ο χρόνος; Τι γίνεται όταν πεθαίνουν οι άνθρωποι; Τι είναι το καλό και τι το κακό; Είμαστε ελεύθεροι όταν προβαίνουμε σε συγκεκριμένες πράξεις ή μας καθορίζουν βαθύτερες δυνάμεις που δεν μπορούμε να ελέγξουμε; Τι κάνει τα ωραία πράγματα ωραία;

Γελοιογραφία Αρκάς, Χαμηλές πτήσεις, εκδ. γράμματα.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΠΡΩΤΗ: Η ΙΔΙΑΙΤΕΡΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΣΚΕΨΗΣ

“Όταν το παιδί ρωτούσε: Γιατί εγώ να είμαι εγώ και όχι εσύ;
Πότε άρχισε ο χρόνος και πού τελειώνει ο χώρος; Μήπως η ζωή μας
πάνω στη Γη δεν είναι τίποτα περισσότερο από ένα όνειρο; Μήπως αυτό
που βλέπω, ακούω και μυρίζω είναι ένας φανταστικός κόσμος; Υπάρχει
πράγματι το κακό, υπάρχουν άνθρωποι πραγματικά κακοί; Πώς γίνεται
εγώ, αυτός που είμαι τώρα, να μην υπήρχα πριν και μια μέρα να μην
είμαι πια αυτός που είμαι τώρα;...”

(Βιμ Βέντερς, *Τα φτερά του έρωτα*)

Ξεκινάμε με μια διανοητική δυσφορία
σαν του παιδιού που ρωτάει:

“Γιατί;” Το ερώτημα του παιδιού δεν είναι
σαν εκείνο του ώριμου ανθρώπου· είναι
μια έκφραση απορίας και όχι αίτημα για
παροχή ακριβών πληροφοριών. Έτσι και
οι φιλόσοφοι ρωτούν: “Γιατί;” και “Τι;”,
χωρίς να ξέρουν τι ακριβώς είναι αυτό
που ρωτούν. Εκφράζουν ένα αίσθημα
διανοητικής δυσφορίας... Τα φιλοσοφικά
προβλήματα έχουν τη μορφή: “Τα ‘χω
χαμένα”

(Λούντβιχ Βίτγκενσταϊν, *Αφορισμοί και
εξομολογήσεις*)

Στην αρχή νομίζουμε ότι τα ερωτήματα που
μας αναγκάζουν να ξεκινήσουμε μια φιλοσοφική
συζήτηση είναι δύσκολα αλλά συνηθισμένα, σαν
εκείνα που αντιμετωπίζει η επιστήμη. Όταν όμως
προσπαθήσουμε να τα απαντήσουμε, συνειδη-
τοποιούμε την ιδιαιτερότητά τους. Δεν ξέρουμε
από πού να ξεκινήσουμε την ανάλυσή τους και
ποια μέθοδο πρέπει να χρησιμοποιήσουμε, για να
βρούμε την απάντηση στο πρόβλημα που διατυ-

Άρνολντ Μπαϊκλιν, *Οδυσσέας και
Καλυψώ*, 1882, Βασιλεία, Μουσείο
Καλών Τεχνών

Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο, *Το αίνιγμα του χρησμού*, 1910, Ιδι-
ωτική συλλογή. Η μορφή που έχει στραμμένη την πλάτη
της στον θεατή και βρίσκεται σε περισυλλογή -αποτελεί
πιστή αντιγραφή από το έργο του Μπαϊκλιν *Οδυσσέας
και Καλυψώ*- αντιπροσωπεύει τον καλλιτέχνη-φιλόσο-
φο, που στέκεται σκεπτικός μπροστά στα μυστήρια του
κόσμου. Δεξιά, ο μάντης πίσω από το παραπέτασμα πα-
ραπέμπει στην αινιγματική, κρυφή όψη της ύπαρξης.

πώνουν. Μάλιστα, για να δώσουμε κάποια ικανο-
ποιητική απάντηση σε πολλά από αυτά τα ερωτή-
ματα, φαίνεται πως θα χρειαζόταν να κοιτάξουμε
νοερά τους εαυτούς μας και τον κόσμο “απέξω”,
κάτι μάλλον ακατόρθωτο. Ωστόσο, τα φιλοσοφι-
κά ερωτήματα και τα προβλήματα που αυτά θέ-
τουν φαίνεται να ασκούν πάνω μας μια παράξενη
γοητεία, να μας προξενούν δέος και αμηχανία ή
μπορεί και να μας εκνευρίζουν όταν οδηγούμαστε

σε αδιέξοδο. Η γενικότητα, αλλά και ο παράδοξος χαρακτήρας τους μας κάνουν να νιώθουμε ότι θα υποστούμε ένα είδος “νοητικής κρίσης”, εάν ασχοληθούμε μαζί τους.

Πολλές φορές βιαζόμαστε να εγκαταλείψουμε την προσπάθειά μας και μάλιστα τη χαρακτηρίζουμε μάταιη ή και τελείως ανόητη. Αν όμως επιμείνουμε, θα διαπιστώσουμε ότι η ενασχόληση με αυτά τα ερωτήματα μας βοηθά να διερευνήσουμε τα όρια της ανθρώπινης σκέψης, δηλαδή να καταλάβουμε μέχρι πού μπορούν να φτάσουν τα λογικά και τα εννοιολογικά μας εργαλεία.

Γι' αυτό και μπορούμε να αποκαλέσουμε τα ερωτήματα αυτού του είδους **οριακά, θεμελιώδη ή έσχατα**. Ακόμη και αν δε βρούμε τις απαντήσεις, που μπορεί να ξεπερνούν τις γνωστικές μας δυνατότητες, αξίζει να δοκιμάσουμε, ακριβώς επειδή τα ερωτήματα είναι οριακά. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, η αναζήτηση των απαντήσεων θα μας συναρπάσει και θα διευρύνει τον πνευματικό μας ορίζοντα. Ακόμη και αν δεν καταλήξει σε σταθερό αποτέλεσμα, η πορεία που θα ακολουθήσουμε θα διευρύνει τους ορίζοντές μας, θα ανοίξει νέες προοπτικές στη γνώση και στην πράξη και θα οξύνει την κριτική μας ικανότητα. Δε θα ήταν λάθος να πούμε ότι **η φιλοσοφία είναι σκέψη πάνω στην ίδια τη σκέψη και τις δυνατότητές της**. Ο όρος φιλοσοφία αναφέρεται κυρίως σ' αυτή τη δραστηριότητα, αλλά πολλοί τον χρησιμοποιούν για να δηλώσουν και τα προϊόντα της, δηλαδή τις θεωρίες στις οποίες καταλήγουν οι φιλόσοφοι (π.χ. η φιλοσοφία του Αριστοτέλη, του Σπινόζα, του Καντ κτλ.). Πάντως πρέπει να τονιστεί ο δυναμικός και “ανοικτός” χαρακτήρας του “φιλοσοφείν”. Όπως έχει παρατηρήσει ο Καντ, εί-

ναι σωστότερο να λέμε ότι πρέπει να μαθαίνουμε το “πώς να φιλοσοφούμε” και όχι να μαθαίνουμε ένα έτοιμο “σώμα” φιλοσοφικών αντιλήψεων και θεωριών.

Ωστόσο, ίσως να μας φανεί στην αρχή αρκετά δύσκολο να κατανοήσουμε την ιδιαίτερη αυτή μορφή σκέψης πάνω στην ίδια τη σκέψη, που μας παρουσιάζεται με διαφορετικές μορφές. Είναι γεγονός ότι τον αιώνα που πέρασε -και ιδιαίτερα τις τελευταίες δεκαετίες- έχει γίνει κατάχρηση της λέξης “φιλοσοφία” στην καθημερινή γλώσσα.

Αυτό οφείλεται ως ένα σημείο στην ευρύτητα της εφαρμογής της έννοιας την οποία δηλώνει η λέξη, που μας οδηγεί σε πολύ περισσότερες από μία “φιλοσοφίες”: στη φιλοσοφία της φύσης, στη φιλοσοφία του ανθρώπου, της κοινωνίας, της ιστορίας, καθώς και σε πολλές άλλες, περισσότερο εξειδικευμένες φιλοσοφίες, όπως είναι, για παράδειγμα, η φιλοσοφία των μαθηματικών, η ηθική φιλοσοφία, η φιλοσοφία του δικαίου, η φιλοσοφία της τέχνης, αλλά και της βιολογίας, της οικονομίας, πρόσφατα ακόμη και της επικοινωνίας.

Προφανής συνέπεια της ευρύτητας αυτής εφαρμογής του όρου “φιλοσοφία” υπήρξε η σύγχυση που επικράτησε στον κοινό νοου για το αντικείμενό της, σύγχυση η οποία με τη σειρά της οδήγησε σε μια αίσθηση “δικαιώματος ελεύθερης χρήσης” του όρου. Αντί, για παράδειγμα, να παροτρύνουμε κάποιον να “σκεφτεί με ψυχραιμία και υπομονή” λέγοντας ακριβώς αυτές τις λέξεις, συνήθως λέμε “φιλοσόφησέ το” ή, σε άλλη περίπτωση, αντί να πει ο διευθυντής της επιχείρησης στους υπαλλήλους του “προς το παρόν δεν είμαστε σε θέση να κάνουμε αυξήσεις”, προτιμά να πει “η φιλοσοφία μας είναι

Ο “Στοχαστής” του Ροντέν

να διασφαλίσουμε πρώτα την ανταγωνιστικότητα της εταιρείας μας”· σ’ αυτόν τον “πληθωρισμό” σημασιών της λέξης “φιλοσοφία” έχουν φυσικά μερίδιο και οι διαφημίσεις, όπου δε θα μας εξέπληττε πλέον, αν ακούγαμε για τη “φιλοσοφία” κάποιας ηλεκτρικής σκούπας!

Φυσικά, ο μεγάλος όγκος των αναφορών στον όρο “φιλοσοφία” συνδέεται με λιγότερο ακραίες καταχρήσεις. Για παράδειγμα, όταν επιθυμούμε να πραγματοποιήσουμε μια δύσκολη αλλαγή στη ζωή μας, λέμε συχνά ότι “πρέπει να αλλάξουμε φιλοσοφία”, αντί για το ακριβέστερο “πρέπει να αλλάξουμε τρόπο σκέψης”, το οποίο πρακτικά σημαίνει ότι πρέπει να εντοπίσουμε το πρόβλημα σε ορισμένες σκέψεις, συνήθειες ή και κανόνες της καθημερινής μας ζωής.

Είναι λοιπόν κάθε σκέψη, συνήθεια ή κανόνας μια “φιλοσοφία”; Όχι βέβαια, όπως δεν είναι θεωρία της φυσικής και κάθε απλή παρατήρηση ενός φυσικού φαινομένου.

Μήπως λοιπόν, για να καταλάβουμε τις διαφορετικές σημασίες του όρου “φιλοσοφία”, θα έπρεπε να εξετάσουμε καλύτερα τι κάνει κάποιος όταν φιλοσοφεί;

Χόπερ, *Μοναξιά*, 1944, Ιδιωτική Συλλογή. Πού οδηγούν οι δρόμοι του Χόπερ; Φαίνεται ότι δεν οδηγούν σε κάποιο συγκεκριμένο τόπο αλλά μάλλον στον ορίζοντα, σ’ έναν τόπο άγνωστο που σ’ αυτόν τον πίνακα παρατηρείται από το ύψος της επιφάνειας του δρόμου

ΚΕΙΜΕΝΑ

1. “Από θαυμασμό και απορία οι άνθρωποι και τώρα και παλιά άρχισαν να φιλοσοφούν πρωταρχικά. Θαύμαζαν τα παράδοξα φαινόμενα που παρουσιάζονταν μπροστά τους, έπειτα σιγά σιγά και προοδευτικά απορούσαν και για τα πιο μεγάλα, παραδείγματος χάριν για τις μεταβολές της σελήνης, για τα φαινόμενα του ήλιου και των άστρων και για τη γένεση των πάντων. Όποιος όμως θαυμάζει και απορεί, έχει την ιδέα πως βρίσκεται σε άγνοια (γι’ αυτό και όποιος αγαπά τον μύθο είναι από μια άποψη και φιλόσοφος, γιατί ο μύθος περιλαμβάνει θαυμαστά συμβάντα). Ώστε, μιας και φιλοσόφησαν προσπαθώντας να ξεφύγουν από την άγνοια, είναι φανερό πως φιλοσόφησαν για να μπορούν να κατανοήσουν θεωρητικά τη μορφή των πραγμάτων και όχι για κάποια πρακτική χρήση”.

(Αριστοτέλης, *Μετά τα Φυσικά*, Α 2, 982b121)

2. “ΜΕΝΩΝ: Σωκράτη, είχα ακούσει, προτού σε γνωρίσω, πως το μόνο που κάνεις είναι να

βρίσκεσαι σε αμηχανία και να φέρνεις σε αμηχανία και τους άλλους και αυτό που νιώθω τώρα είναι πως με τα μάγια και τα φίλτρα σου με έχεις παραλύσει, έτσι που να βρίσκομαι κι εγώ σε τέλεια αμηχανία. Για να πω και ένα αστείο, μου φαίνεται πως είσαι ακριβώς σαν το σελάχι της θάλασσας, που ηλεκτρίζει όποιον το πλησιάζει και το αγγίζει, και μου έχεις κάνει κάτι τέτοιο αυτή τη στιγμή, γιατί το μυαλό μου και το στόμα μου είναι ναρκωμένα και δεν μπορώ να σου απαντήσω”.

(Πλάτων, *Μένων*, 80a)

3. “Σήμερα υπάρχει τρομακτικά πολλή φιλοσοφία σε μικρές φέτες, έτσι ώστε πια μόνο στα μαγαζιά μπορεί να αγοράσει κανείς κάτι χωρίς κοσμοαντίληψη, ενώ από την άλλη μεριά επικρατεί δεδηλωμένη καχυποψία απέναντι στα μεγάλα κομμάτια φιλοσοφίας [...] σήμερα μόνο οι εγκληματίες τολμούν να βλάψουν άλλους ανθρώπους χωρίς να επικαλεστούν τη φιλοσοφία”.

(Ρόμπερτ Μούζιλ, *Ο άνθρωπος χωρίς ιδιότητες*, μτφρ. Τ. Σιέτη, εκδ. Οδυσσέας, Αθήνα 1992, τόμ. Ι, σ. 297)

ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1. Αναζητήστε στον κινηματογράφο και στη λογοτεχνία γενικά και θεμελιώδη ζητήματα/ερωτήματα που θα μπορούσαν να αποτελέσουν αφορμές για φιλοσοφικό προβληματισμό (π.χ. Ο θάνατος του Ιβάν Ιλίτς, νουβέλα του Λέοντος Τολστόι, 2001, Οδύσσεια του διαστήματος, ταινία του Στάνλεϋ Κιούμπρικ). Να κάνετε το ίδιο και με κάποια συνθήματα σε τοίχους ή γελοιογραφίες (π.χ. “Αυτοπραγμάτωση!”, “Εγχρωμη TV, ασπρόμαυρη ζωή”, “Πώς διαχειρίστηκες τη μιζέρια σου σήμερα;”). Να αιτιολογήσετε την άποψή σας εξετάζοντας σε ποιο βαθμό και με ποιον τρόπο προάγεται η φιλοσοφική συζήτηση από τέτοιου είδους δημιουργικές εκφράσεις.
2. “Εκείνοι που μελετούν φιλοσοφία, σπουδάζουν ή καταγίνονται με φιλοσοφική έρευνα είναι σε θέση να ανα-

πτύξουν μερικές πολύ χρήσιμες ικανότητες: να λύνουν προβλήματα, να οργανώνουν λογικά τις σκέψεις τους, να διατυπώνουν έγκυρα και, καμιά φορά, ακαταμάχητα επιχειρήματα, να επικοινωνούν με τους άλλους με λόγο συγκροτημένο, εύλογο, τεκμηριωμένο, να αναλύουν κριτικά και να ξεδιαλύνουν τις βασικές ιδέες που είναι τρέχουσες στην καθημερινή ζωή, να αξιολογούν με τρόπο κριτικό την πορεία της συλλογικής ανθρωπίνης ζωής και να συμβάλλουν στη διαδικασία αλλαγής της”.

Να εντοπίσετε στο απόσπασμα τις ωφέλειες οι οποίες, κατά τον συγγραφέα, προκύπτουν από την ενασχόληση με τη φιλοσοφία και να διατυπώσετε τις δικές σας σκέψεις με αφορμή την παραπάνω άποψη του Θεόφιλου Βείκου (Εισαγωγή στις φιλοσοφικές σπουδές, εκδ. Γρηγόρης, Αθήνα 1988, σ. 5).

Αναγραφή συνθήματος σε γέφυρα επί της Λεωφ. Κηφισού, Αθήνα. Μέσο το σπρέι ή ο μαρακαδόρος για να εκφραστεί ένα κοινωνικό ή συχνά και πολιτικό μήνυμα. Η αναγραφή συνθημάτων στον ελλαδικό χώρο, ιδίως στα αστικά κέντρα έχει μεγάλη παράδοση.

HASTA NA ΠΙΑNE Stencil σε αθηναϊκό δρόμο. Με σύνθημα και παράσταση ή μόνο σύνθημα εμφανίζεται το stencil ως κοινωνική, αλλά και ως αμιγώς πολιτική έκφραση. Στο λεκτικό μέρος συγγενεύει με τα πολιτικά και κοινωνικά συνθήματα μαχητικής διαμαρτυρίας. Αρεστά ή όχι μεταδίδουν πάντως μηνύματα.

ΕΝΟΤΗΤΑ ΔΕΥΤΕΡΗ: ΒΑΣΙΚΟΙ ΣΤΟΧΟΙ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ

“Πολύ νωρίς είχα μάθει πως είναι αδύνατον να φανταστεί κανείς κάτι τόσο αλλόκοτο ή απίστευτο, που να μην το έχει κιόλας πει κάποιος από τους φιλοσόφους”.

(Ρενέ Ντεκάρτ, Λόγος περί της μεθόδου)

“Φιλοσοφία θα πει: να βρίσκεσαι καθ’ οδόν. Τα ερωτήματά της είναι ουσιαστικότερα από τις απαντήσεις της, και κάθε απάντηση μετατρέπεται σε νέο ερώτημα”.

(Καρλ Γιάσπερς, Εισαγωγή στη φιλοσοφία)

Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο, *Μεταφυσική νεκρή φύση*, 1914, Νέα Υόρκη, Μητροπολιτικό Μουσείο Τέχνης. Ο Ντε Κίρικο αποτυπώνει τη *Χαρούμενη επιστήμη του Νίτσε*. Η νέα τέχνη “που χορεύει”,- τη γέννηση της οποίας συμβολίζει το αυγό,- εμψυχώνεται από τη χαρά για το “άγνωστο Χ”, την αγάπη για το αίνιγμα. Ο σκεπτόμενος άνθρωπος επιχειρεί να ερμηνεύει τις μυστηριώδεις μεταφορές και τα σημάδια του κόσμου.

Τζιόρτζιο Ντε Κίρικο, *Το αίνιγμα της άφιξης και το δειλινό*, 1911/12, Ιδιωτική συλλογή.

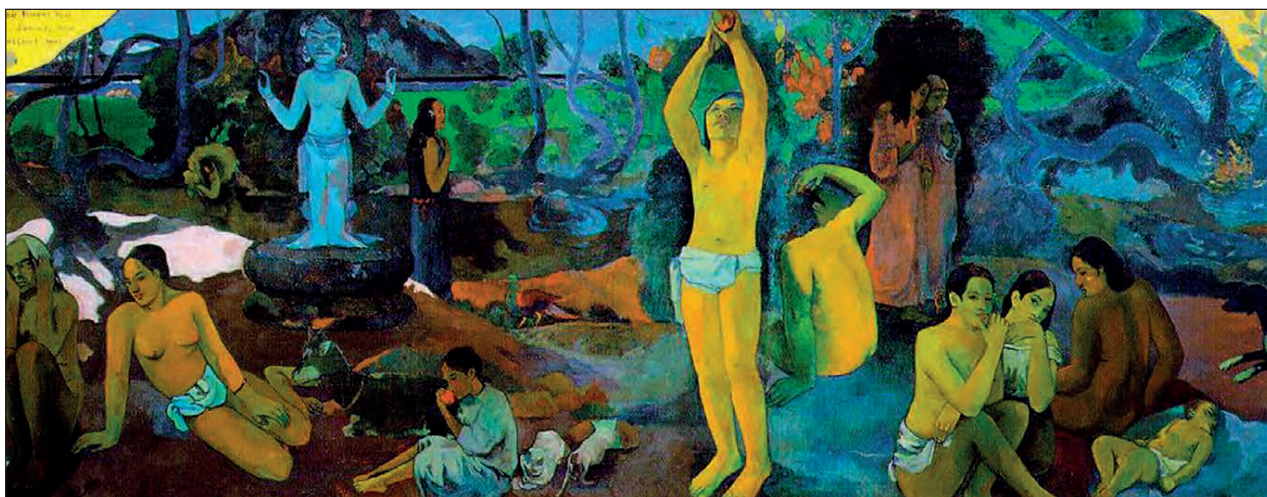
1. Διασάφηση γενικών εννοιών

Όταν προσεγγίζουμε τα φιλοσοφικά ερωτήματα, διαπιστώνουμε ότι είναι αναγκαίο να κατανοήσουμε διάφορες γενικές και αφηρημένες έννοιες όπως: εαυτός, πραγματικότητα, χρόνος, νόμος, ελευθερία, δικαιοσύνη, ομορφιά κτλ. Συχνά στις συζητήσεις μας χρησιμοποιούμε- χωρίς να το πολυσκεφτούμε- λέξεις που αναφέρονται σε τέτοιες έννοιες, αλλά, αν κανείς μάς ζητήσει να εξηγήσουμε τι ακριβώς θέλουμε να πούμε, τότε το νόημά τους μας φαίνεται σκοτεινό και συγκεχυμένο. Για να φιλοσοφήσουμε λοιπόν, πρέπει προηγουμένως να προσπαθήσουμε να καταλάβουμε πώς ακριβώς χρησιμοποιούνται αυτές οι λέξεις και τι σημαίνουν. Είναι πιθανόν να έχουν άλλη σημασία στο πλαίσιο της επιστημονικής έρευνας και άλλη στο πλαίσιο της απλής, καθημερινής συζήτησης μέσα στο οποίο τις συναντούμε. Εμείς όμως θα προσπαθήσουμε να τις μελετήσουμε συστηματικά απομονώνοντας τα κοινά και σταθερά στοιχεία των σημασιών τους. Θα εξετάσουμε αν μπορούμε να δώσουμε κάποιον ορισμό που θα μας επιτρέπει

να μη συγχέουμε τη μία με την άλλη έννοια. Όσο και να μας κουράζει ή να μας φαίνεται σχολαστικό αυτό το εγχείρημα, συνιστά απαραίτητη προεργασία κάθε περαιτέρω φιλοσοφικής αναζήτησης. Εξάλλου, χωρίς σαφή σύλληψη των εννοιών που εκφράζουν αυτές οι λέξεις, δε γίνεται να προχωρήσουμε στη διερεύνηση των φιλοσοφικών προβλημάτων.

2. Αιτιολόγηση βασικών πεποιθήσεων

Είδαμε ότι η υιοθέτηση μιας φιλοσοφικής στάσης απέναντι στα πράγματα μας κάνει να απορούμε για εκείνα που προηγουμένως θεωρούσαμε αυτονόητα. Αν κανείς μάς έθετε το ερώτημα γιατί πρέπει στη ζωή να υπακούουμε σε ορισμένες αρχές και να μη βλάπτουμε τους συνανθρώπους μας, θα αρχίζαμε να προβληματιζόμαστε σχετικά με το εάν και το γιατί ισχύουν οι ηθικές αξίες που έχουμε διδαχτεί από τα παιδικά μας χρόνια. Αν πάλι αναρωτιόταν για την αυθεντία της επιστήμης και μας καλούσε να υποστηρίξουμε καλύτερα την πί-

Η ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ, σύμφωνα με τον Αριστοτέλη, ξεκινάει από την απορία που είναι φυσική στα ανθρώπινα όντα. Ο πίνακας *Από πού ερχόμαστε; Τι είμαστε; Πού πηγαίνουμε;* του **Πολ Γκογκέν** απεικονίζει την έκφραση της απορίας στα μέλη ενός λαού πριν από τη χρήση γραφής.

στη μας στις μεθόδους και τις αξιωματικές αρχές της, μάλλον θα επαινούσαμε την οξυμμένη κριτική του διάθεση. Αν τώρα παρατηρούσε ότι, όσο και να έχει προοδεύσει η φυσική και η αστρονομία, δεν μπορούμε να είμαστε βέβαιοι ότι ο ήλιος θα ανατείλει αύριο, όπως ανέτειλε χτες και σήμερα το πρωί, πιθανότατα θα νομίζαμε ότι ανησυχεί υπερβολικά για κάτι που έχουμε συνηθίσει να δεχόμαστε ως δεδομένο. Αν όμως μας έλεγε ότι τώρα που διαβάζουμε αυτό το βιβλίο στο γραφείο μας μπορεί στην πραγματικότητα να ονειρευόμαστε και ότι, αφού ξυπνήσουμε, θα διαπιστώσουμε πως βρισκόμαστε σε έναν τελείως διαφορετικό κόσμο, ίσως να τον παίρναμε για τρελό. Οι φιλόσοφοι ωστόσο δε διστάζουν να μας υπενθυμίζουν ότι οι αισθήσεις μας, αλλά και η λογική μας, συχνά σφάλουν και ότι όσα δεχόμαστε ως προφανή στην καθημερινή μας ζωή δεν αποκλείεται να αλλάξουν, όπως πολλές φορές αλλάζουν και οι αρχές που κατευθύνουν τις επιστημονικές έρευνες. Οι φιλόσοφοι, με άλλα λόγια, μας καλούν να επιχειρήσουμε να αιτιολογήσουμε ακόμη και τις πιο βασικές μας πεποιθήσεις, αυτές που αποκτήσαμε από την εμπειρία μας ή από την οικογένειά μας, το σχολείο μας, τους δασκάλους και τους φίλους μας, αλλά και αυτές που δεχόμαστε ως προϋποθέσεις, όταν ξεκινούμε τη μελέτη της επιστήμης. Όσο παράδοξο και ακραίο κι αν ακούγεται μερικές φορές το αίτημά τους για αιτιολόγηση, οφείλουμε να προσπαθήσουμε να το ικανοποιήσουμε. Ακόμη κι αν αποτύχουμε, καλό είναι να ξέρουμε γιατί αποτύχαμε. Πρέπει να δούμε μέχρι πού μπορούμε να φτάσουμε και έτσι να ανιχνεύσουμε τα όρια των λογικών μας ικανοτήτων.

3. Διαμόρφωση μιας συνολικής θεώρησης του κόσμου και της θέσης του ανθρώπου μέσα σ' αυτόν

Η κοινή εμπειρία μας, η θρησκεία, οι επιστήμες, η τέχνη μάς φανερώνουν διαφορετικές όψεις του κόσμου, οι οποίες μπορεί και να συγκρούονται μεταξύ τους. Έτσι, για παράδειγμα, η φυσική διδάσκει ότι τα φαινομενικά συμπαγή τραπέζια και οι καρέκλες του δωματίου μας αποτελούνται από μικροσκοπικά, αόρατα σωματίδια και κενό, η βιολογία μάς μαθαίνει πως είμαστε φτιαγμένοι από κύτταρα, η ψυχολογία δείχνει πως τα κίνητρά μας

Η ΣΧΟΛΗ ΤΩΝ ΑΘΗΝΩΝ: η τοιχογραφία του **Ραφαήλ** στο Βατικανό είναι η εντυπωσιακή αναγεννησιακή απεικόνιση της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας. Οι μορφές σε αυτές τις τέσσερις λεπτομέρειες είναι πιθανώς (δεξιόστροφα, από πάνω αριστερά) ο Παρμενίδης, ο Ηράκλειτος, ο Πυθαγόρας και ο Σωκράτης.